

(Херсон)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРСЬКОЇ ЕЛЕКТРОНАВІГАЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті аналізується лексико-семантичне поле термінології судноводіння, зокрема однієї з її галузей – електронавігаційних термінів.

Ключові слова: термінологія, електронавігаційні прилади, фахова мова.

The article examines semantic field terminology navigating, except one of it department is electronavigation terminology.

Key words: term, terminology, electronavigation, devices, language for special purposes.

Серед проблем, пов'язаних із вивченням термінологічної лексики, останнім часом спостерігається зростання уваги до питання дослідження фахових мов, під якими розуміють сукупність усіх мовних засобів, які використовуються спеціалістами певної галузі для досягнення взаєморозуміння. Отже, у поняття "фахова мова" входить як професійна лексика, так і терміни.

Термінотворення – особливий процес розумової діяльності людини. В лінгвістиці його розглядають як особливу складову деривації, що має свою специфіку. Це пов'язано з тим, що в науці і техніці спочатку з'являється поняття, яке потребує найменування. Тому в творенні термінів пріоритетним є структурно-когнітивний аспект, коли відштовхуються від поняття. Когнітивно-прагматична природа науково-технічного терміна зумовлена насамперед потребами спілкування, яке вимагає, щоб мовець і слухач мали однакове розуміння, знання предмета обговорення.

Термін набуває смислу тоді, коли, сприймаючи його, слухач у своїй свідомості формує уявлення адекватне, або максимально наближене до авторського.

Мова сучасної науки і техніки, зокрема морської, – складна система, елементи якої тісно пов'язані між собою. Незважаючи на те, що в останні роки українська термінологія активно розвивається, питання українізації термінології морської справи залишається нерозв'язаним і мало вивченим. Тому тема нашої статті актуальна.

Мета її – дослідити шляхи творення і поповнення термінологічної системи морської справи. У статті буде розглянута термінологія однієї з її галузей – "електронавігаційні прилади".

Навіть побіжний огляд термінів морської справи свідчить, що панування у 70 – 80-х роках ХХ століття теорії "злиття мов" суттєво вплинуло на розвиток терміносистеми цієї галузі. Первісний намір термінознавців навести лад у ній у 90-х роках, наткнувшись на негаразди, помітно вщух. Частина дослідників термінів вважають, що розвиток української мови йде природним шляхом і не треба повертатися до старих термінів або створювати новації, які є незрозумілими більшості населення й особливо спеціалістам.

Аналізуючи терміни розділу морської науки "Електронавігаційні прилади", відзначаємо три шляхи їх творення:

- 1) іншомовні запозичення з різних мов, насамперед з російської (внаслідок спільного виробничо-господарського, економічного і політичного простору протягом століть) та англійської (зважаючи на великий вклад Англії у розвиток мореплавства);
- 2) власні українські терміни – рівноцінні національні відповідники іншомовним термінам;
- 3) терміни, утворені синтезом іншомовних й українських словотворчих елементів.

Розглянемо основні терміни розділу "Електронавігаційні прибори", які використовуються на водному транспорті, а також у процесі вивчення спеціальних предметів у навчальних закладах, що готують судноводіїв і судномеханіків.

Досліджуючи терміни, які використовуються для називання електронавігаційних приборів, переконуємося, що для творення їх використовувалися найрізноманітніші словотворчі ресурси, роль яких у творенні терміна була, проте, не однакова, і не всі вони використовувалися однаковою мірою.

Основною словотворчою частиною слова вчені вважають його кореневу морфему, або так званий корінь слова. В одних електронавігаційних термінах коренів може бути тільки один (ротатор, датчик, котушка, струм, провідник, електрод, гвинт, пульт, лаг, сельсин, підсилювач), а в других – два і більше (гірокомпас, гіросфера, гіромотор, струмопроводи, гірокамера, теплопровідний, трифазний, сельсин-азимутальний) [5].

Поряд з кореневими морфемами до системи словотворчих засобів належать службові морфеми: суфікси, префікси, інфікси, що об'єднуються під загальною назвою – афікси. Серед афіксів, що беруть участь у творенні термінів електронавігаційної галузі мореплавства, виділяємо продуктивні, малопродуктивні і непродуктивні. До продуктивних відносимо суфікси -ик, -ор, -ун, -ювач (конденсатор, резистор, трансформатор, пеленгатор, сердечник, двигун, змієвик, прискорювач); препозитивні і постпозитивні елементи іншомовного походження авто-, гіро-, гідро-, електро-, світло-, -граф, -грам, радіо- (авторульовий, гіроскоп, гідросистема, електромагніт, світлофільтр, курсограф, курсограма, радіопеленгатор) [5].

Іншомовні компоненти здебільшого грецького і латинського походження (гідро-, електро-, аква-, авто- тощо).

Простежуються така закономірність у творенні термінів електронавігаційної галузі:

- 1) для творення нового терміна використовується уже існуюча в мові назва (напр. змієвик, обмотка, сфера, діагональ, сердечник, підсилювач, система, спостереження, повітрозбирач, "більчине колесо", поплавок) [5];
- 2) використання іншомовних слів для найменування нових понять (напр. лаг, ротор, транзистор, конденсатор, клінкет, штурвал, демфіруючий контур, статор, сельсин, клема, шток, термореле, резистор, реверсивний, асинхронічний (двигун), пермолон, індуктивний, азимут, гірокомпас, ренітер, агрегат) [5];
- 3) використання існуючих у мові словотвірних моделей для творення нових термінів (напр. рульовий привід, датчик, теплопровідник, вимикач, стрічкопротяжний механізм, короткозамкнута обмотка, полупояс, струмопровід) [5];

4) використання словосполучень для найменування понять (напр. головна вісь, горизонтальний маятник, камера гороскопа, одногіроскопний корегуючий гірокомпас, змінний трифазний струм, система живлення, ртутна подушка, тристрижневий пермалоевий сердечник, індуктивний датчик) [5].

Отже, за словотвірною основою електронавігаційні терміни поділяються на три типи: термін – просте слово, термін – складне слово, термін – словосполучення. Терміни перших двох типів активно творяться за допомогою засобів морфологічного та лексико-семантичного способів (інші способи беруть у цьому процесі незначну участь), для творення термінів третього типу використовується синтаксичний спосіб.

За своїми семантичними ознаками терміни можуть бути поділені на декілька лексико-тематичних груп, у кожному з яких входять терміни зі спільною загальною ознакою. За тематичним принципом ми виділили такі групи:

1) назви приладів: гірокомпас, оптичний пеленгатор, пелорус, курсограф, коректор швидкості судна, радіопеленгатор, автопрокладник, електромагнітний підсилювач, гідродинамічний лаг, сільфонний і мембранний апарат, сільфонний нактоуз, апара, наприклад: 1. "Лагом називається прилад, призначений для вимірювання швидкості і пройденої судном віддалі" [1, с. 19]. 2. "Під гіроскопом розуміють динамічно симетричне тверде тіло, що швидко обертається, підвішене так, що забезпечується рух цього тіла навколо нерухомої точки, що лежить на осі його динамічної симетрії" [1, с. 110]. 3. "Сільфонний апарат – це динамічний фігурний корпус, герметично закритий круглою кришкою" (1, с. 195);

2) назви механізмів: регулятор лага, статичний клінкет, повітрозбирач, коректор лага, інтегруючий двигун, автотрансформатор, наприклад: 1. "Прийом статистичного тиску під час роботи лага з одноканальною трубкою виробляється за допомогою статичного клінкета..." [1, с. 195]. 2. "Повітрозбирач служить для збирання і видалення повітря з гідропровода повного і статичного тиску..." [1, с. 195];

3) назви дій і процесів: гідродинамічний тиск, кріплення клінкета, підключення штевневого пристрою, ручне управління, подати живлення в схему аксіометрів, експлуатація авторульового; відхилити штурвал вправо; управління рульовим приводом; заміна гіросфери, запуск гірокомпаса; зупинка гірокомпаса; приведення гіросфери в меридіан, наприклад: 1. "Кріплення клінкета за допомогою гайок" [1, с. 194]. 2. "Замість трубки до камери підключають штевневий пристрій" (1, с. 191). 3. "Ручне управління є аварійним і використовується за умови виходу з ладу всіх режимів авторульового" [1, с. 186]. 4. "Для зупинки гірокомпаса треба вимкнути систему спостереження, поставивши вимикач у положення "Вимкнено" [1, с. 168];

4) назви деталей приладів і механізмів: датчик, клема, резистор, амперметр, резервуар, циліндр, шланг, статор, регулятор (обертів), обмотка (дроселя), корпус (агрегата), конденсатор, дросель, барабан (швидкостей), каретка (коректора), диск (курсів), ромбовидний штифт, гофрована трубка, електрод, екваторіальний пояс, якір, щітки, кільця, овал, підшипники, сферичний кожух, маховик, кільцевий паз, редуктор, поплавок, карданове кільце, гвинтові пробки [5], наприклад: 1. "Під час обертання барабана ромбовидний штифт рухається по пазу й пересуває каретку..." [1, с. 156]. 2. "Термореле – це герметично закритий циліндричний корпус, в середині якого знаходиться гофрована трубка" [1, с. 152]. 3. "Плечами мосту є опір R1 і R2 шарів підтримуючої рідини між вугільними електродами на кінцях широкого півпояса гіросфери й електродами спостережної сфери, резистори і конденсатори" [1, с. 150]. 4. "Поплавок з

гіромотором вміщений у спостережну сферу, наповнену спеціальною підтримуючою рідиною" [1, с. 147]. 5. "Під час подачі трифазної напруги на клема статорна обмотка двигуна знаходиться під повною напругою, оскільки робочі обмотки дроселя шунтуються контактами" [1, с. 159].

Способом тематичного членування електронавігаційної термінології, як і будь-якої іншої, можна встановити місце кожного терміна в цілісній структурі, виявити сукупність парадигматичних зв'язків і відношень між термінами тієї чи іншої лексико-тематичної групи, що розкриває шляхи подальшого дослідження термінології морської справи – судноводіння та судномеханіки. Дослідження цієї терміносистеми, яке в українській мові ще практично не проводилося, зумовлено потребами суспільства забезпечити певним кодом понять цієї конкретної сфери діяльності, адже Україна – морська держава. Вивчення, упорядкування, стандартизація власної термінології морської справи сприятиме подальшому розвитку всієї терміносистеми української мови.

Ознайомлення студентів морської академії та слухачів морського коледжу з особливостями та структурою терміносистеми судноводіння, зокрема українських назв електронавігаційних приборів сприятиме оволодінню ними спеціальними вміннями вправно оперувати фаховою мовою, галузевою термінологією, дасть уявлення про термінологію як складне структуроване утворення, про місце їхньої фахової мови в системі української літературної мови, про її функції, склад, специфічні ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверкиев В.П. Судовые рыбопоисковые и электронavigационные приборы / В.П. Аверкиев. – Ленинград : "Судостроение", 1975. – 215 с.
2. Дьяков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. Дьяков, Т. Кияк, З. Куделько. – К.: Вид. дім "KM Academia", 2000. – 268 с.
3. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І. Кочан. – Львів: Вид-й центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 517 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: 42.000 слів. У 4 т. / Укл. В. Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконтіт, 1998. – Т. 1: (А – Є). – 910 с.; Т. 2: (Ж – О). – 910 с.; Т. 3: (О – Р). – 927 с.; Т. 4: (Р – Я). – 941 с.
5. Удачин В.С., Крайнев Ю.В. Краткий словарь для молодых судоводителей/ В.С. Удачин, Ю.В. Крайнев. – М.: "Транспорт", 1991. – 80 с.